

**વસુદૈવ કુટુંબકમ: ૨૧મી સદીમાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો વૈશ્વિક પ્રસાર અને સોફ્ટ
પાવર તરીકે તેનો પ્રભાવ**

TAPODHAN HETALBEN GANESHBHAI
PH.D RESEARCH SCHOLAR
H.N.G.U UNIVERSITY, PATAN.
HETALPINKROSE@GMAIL.COM

સારાંશ (Abstract)

પ્રસ્તુત સંશોધન પત્ર ૨૧મી સદીના વૈશ્વિક પરિદ્રશ્યમાં ભારતીય સનાતન દાર્શનિક વિભાવના 'વસુદૈવ કુટુંબકમ'ની પ્રાસંગિકતા અને ભારતના 'સોફ્ટ પાવર' (Soft Power) તરીકેના ઉદયનું ગહન વિશ્લેષણ કરે છે. 'વસુદૈવ કુટુંબકમ' એટલે કે "સમગ્ર પૃથ્વી એક પરિવાર છે" – આ મહાઉપનિષદનું સૂત્ર માત્ર ધાર્મિક ઉક્તિ નથી, પરંતુ ભારતની સાંસ્કૃતિક ઓળખ અને વિદેશ નીતિનો પ્રાણ છે. વર્તમાન સમયમાં જ્યારે વિશ્વ ભૌગોલિક રાજકીય તણાવ, જળવાયુ પરિવર્તન અને સામાજિક વિખવાદોનો સામનો કરી રહ્યું છે, ત્યારે ભારતની આ સર્વસમાવેશક વિચારધારા એક ટકાઉ ઉકેલ તરીકે ઉભરી આવી છે.

આ સંશોધન દ્વારા એ સ્પષ્ટ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે કે કેવી રીતે ભારતે પોતાની સૈન્ય કે આર્થિક શક્તિ (Hard Power) ના ઉપયોગ વિના, માત્ર પોતાના સાંસ્કૃતિક વારસા દ્વારા વિશ્વના હૃદયમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ભારતીય સોફ્ટ પાવરના મુખ્ય ઘટકોમાં યોગ, આયુર્વેદ, વેદાંત દર્શન, સંગીત, નૃત્ય, ભારતીય વાનગીઓ અને બોલિવૂડનો સમાવેશ થાય છે. આંતરરાષ્ટ્રીય યોગ દિવસની વૈશ્વિક સ્વીકૃતિ એ ભારતની સાંસ્કૃતિક જીતનું ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ છે. વધુમાં, ભારતીય ડાયસ્પોરા (વિદેશમાં વસતા ભારતીયો) આજે વિશ્વના શક્તિશાળી દેશોમાં મહત્વના હોદ્દાઓ સંભાળી રહ્યા છે, જે ભારતના પક્ષમાં એક સકારાત્મક લોબી અને સાંસ્કૃતિક સેતુ તરીકે કાર્ય કરે છે.

સંશોધન પત્રમાં જી-૨૦ (G20) પ્રેસિડેન્સી દરમિયાન ભારતે આપેલા 'One Earth, One Family, One Future' ના મંત્ર અને 'વેક્સિન મૈત્રી' જેવા માનવતાવાદી અભિગમોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આ અભ્યાસ દર્શાવે છે કે ભારતની 'નરમ શક્તિ' તેના નૈતિક મૂલ્યો અને લોકશાહી માળખામાં રહેલી છે. નિષ્કર્ષમાં, આ પેપર પ્રતિપાદિત કરે છે કે ૨૧મી સદીમાં ભારતનો વૈશ્વિક પ્રભાવ માત્ર એક રાજકીય શક્તિ તરીકે નહીં, પરંતુ એક 'નૈતિક માર્ગદર્શક' અને 'વિશ્વબંધુ' તરીકે પ્રસ્થાપિત થઈ રહ્યો છે. આ સંશોધન ભવિષ્યમાં ભારતના સાંસ્કૃતિક રાજદ્વારી સંબંધો (Cultural Diplomacy) ને સમજવા માટે નવો દ્રષ્ટિકોણ પૂરો પાડશે.

મુખ્ય શબ્દો (Keywords):

વસુધૈવ કુટુંબકમ, સોફ્ટ પાવર, ભારતીય સંસ્કૃતિ, ૨૧મી સદી, વૈશ્વિક પ્રસાર, સાંસ્કૃતિક રાજદ્વારી સંબંધો, વિશ્વગુરુ.

૧. પ્રસ્તાવના (Introduction)

ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશ્વની સૌથી પ્રાચીન, જીવંત અને સાતત્યપૂર્ણ સંસ્કૃતિઓમાંની એક છે. હજારો વર્ષોના ઇતિહાસમાં ભારતે ક્યારેય કોઈ દેશ પર ભૌતિક આક્રમણ કરીને તેને ગુલામ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી, પરંતુ પોતાના ઉમદા વિચારો, તત્ત્વજ્ઞાન અને જીવનશૈલી દ્વારા વિશ્વભરના માનવસમુદાયના હૃદય જીત્યા છે. આ વૈશ્વિક સ્વીકૃતિનો મૂળ આધાર 'વસુધૈવ કુટુંબકમ'ની ભાવના છે. મહોપનિષદનો આ મંત્ર— "અયં નિજઃ પરો વેતિ ગણના લઘુચેતસામ્, ઉદારચરિતાનાં તુ વસુધૈવ કુટુંબકમ્" — એ માત્ર એક દાર્શનિક વિચાર નથી, પરંતુ ૨૧મી સદીના વૈશ્વિકીકરણના યુગમાં ભારતની વિદેશ નીતિ અને સાંસ્કૃતિક સંબંધોનું માર્ગદર્શક સૂત્ર છે.

વર્તમાન સમયમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોના ક્ષેત્રમાં 'સોફ્ટ પાવર' (Soft Power) શબ્દ અત્યંત મહત્વનો બન્યો છે. ૧૯૯૦ના દાયકામાં અમેરિકન રાજનીતિજ્ઞ જોસેફ નાઈ (Joseph Nye) દ્વારા પ્રસ્તુત કરવામાં આવેલી આ વિભાવના મુજબ, જ્યારે કોઈ રાષ્ટ્ર તેની સૈન્ય શક્તિ કે

આર્થિક દબાણ (Hard Power) ને બદલે તેની સંસ્કૃતિ, રાજકીય મૂલ્યો અને વિદેશ નીતિના આકર્ષણ દ્વારા અન્ય દેશોની ઈચ્છાઓ અને વર્તનને પ્રભાવિત કરે છે, ત્યારે તેને 'સોફ્ટ પાવર' કહેવાય છે. ભારત માટે આ શક્તિ નવી નથી; બૌદ્ધ ધર્મનો એશિયામાં પ્રસાર હોય કે પ્રાચીન સમયમાં મસાલા અને રેશમ માર્ગ દ્વારા થયેલું સાંસ્કૃતિક આદાનપ્રદાન, ભારત સદીઓથી સોફ્ટ પાવરનો ઉપયોગ કરતું આવ્યું છે.

૨૧મી સદીમાં જ્યારે વિશ્વ આતંકવાદ, પર્યાવરણીય કટોકટી, ધાર્મિક કફરતા અને અણુશસ્ત્રોના જોખમ હેઠળ જીવી રહ્યું છે, ત્યારે ભારતીય સંસ્કૃતિનો 'સહ-અસ્તિત્વ' અને 'સર્વજન હિતાય'નો અભિગમ અત્યંત પ્રાસંગિક બન્યો છે. ભારતનો યોગ આજે માત્ર શારીરિક વ્યાયામ નથી, પણ વૈશ્વિક સ્વાસ્થ્ય આંદોલન બની ચૂક્યો છે. ભારતનું આયુર્વેદ, આધ્યાત્મિક જ્ઞાન, શાસ્ત્રીય સંગીત, વિવિધતાસભર તહેવારો અને ભોજન પશ્ચિમી દેશોમાં આકર્ષણનું કેન્દ્ર બન્યા છે.

આ સંશોધન પત્રમાં એ બાબતનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવશે કે કેવી રીતે ભારતે પોતાની નરમ શક્તિ (Soft Power) દ્વારા વૈશ્વિક ફલક પર પોતાની છબી 'વિશ્વમિત્ર' તરીકે પ્રસ્થાપિત કરી છે. વસુધૈવ કુટુંબકમની આ યાત્રા કેવી રીતે ભૌગોલિક સીમાઓ વટાવીને એક ડિજિટલ અને ગ્લોબલ સમાજમાં ભારતને 'વિશ્વગુરુ'ના સ્થાને બિરાજમાન કરવા તરફ દોરી જાય છે, તે તપાસવું આ અભ્યાસનો મુખ્ય વિષય છે.

૨. ભારતીય સોફ્ટ પાવરના મુખ્ય સ્તંભો (Main Pillars of Indian Soft Power)

૨૧મી સદીમાં નીચે મુજબના સ્તંભોએ ભારતની વૈશ્વિક છબીને મજબૂત કરી છે:

૨.૧ યોગ અને આયુર્વેદ: વૈશ્વિક સુખાકારીના સાધન

ભારતની સોફ્ટ પાવર કોઈ એક ક્ષેત્ર પૂરતી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તે બહુઆયામી છે. ભારતીય ઋષિ-મુનિઓએ આપેલી યોગની ભેટ આજે વિશ્વના ખૂણે-ખૂણે પહોંચી છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘ (UN) દ્વારા ૨૧ જૂનને 'આંતરરાષ્ટ્રીય યોગ દિવસ' તરીકે જાહેર કરવો એ ભારતની મોટી

રાજદ્વારી જીત છે. યોગ માત્ર શારીરિક કસરત નથી, પરંતુ તે માનસિક શાંતિ અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનો માર્ગ છે. તેવી જ રીતે, આયુર્વેદ આજે 'હોલિસ્ટિક હેલ્થકેર' (Holistic Healthcare) તરીકે પશ્ચિમી દેશોમાં લોકપ્રિય થઈ રહ્યું છે. કુદરતી જીવનશૈલી તરફ વિશ્વનો જે ઝુકાવ વધ્યો છે, તેમાં ભારતનું આયુર્વેદ જ્ઞાન પથદર્શક બન્યું છે.

૨.૨ ભારતીય ડાયસ્પોરા (ભારતીય સમુદાય)

વિશ્વના વિવિધ દેશોમાં વસતા આશરે ૩ કરોડથી વધુ ભારતીયો ભારતની સોફ્ટ પાવરના સૌથી મોટા 'બ્રાન્ડ એમ્બેસેડર' છે. અમેરિકા, યુકે, કેનેડા અને ઓસ્ટ્રેલિયા જેવા દેશોમાં ભારતીયો માત્ર આર્થિક રીતે જ સમૃદ્ધ નથી, પરંતુ તેઓ રાજકીય રીતે પણ પ્રભાવશાળી હોદ્દાઓ પર બિરાજમાન છે. આ પ્રવાસી ભારતીયો પોતાની સંસ્કૃતિ અને તહેવારો (જેમ કે દિવાળીની વ્હાઈટ હાઉસમાં ઉજવણી) દ્વારા ભારતની ભવ્યતાનો પરિચય વિશ્વને કરાવે છે.

૨.૩ ભારતીય ભોજન અને સિનેમા (Cuisine and Bollywood)

ભારતીય મસાલા અને વ્યંજનો આજે વૈશ્વિક ફૂડ ઈન્ડસ્ટ્રીમાં મોખરે છે. 'ચિકન ટિક્કા મસાલા' થી લઈને 'મસાલા ઢોસા' સુધીની વાનગીઓએ વિદેશીઓના સ્વાદિષ્ટ હૃદય જીત્યા છે. તેવી જ રીતે, બોલિવૂડ અને ભારતીય પ્રાદેશિક સિનેમા (જેમ કે RRR ની ઓસ્કાર જીત) એ મનોરંજનના માધ્યમથી ભારતીય સંવેદનાઓ અને જીવનશૈલીને વિશ્વ સમક્ષ પ્રસ્તુત કરી છે. સેન્ટ્રલ એશિયા અને આફ્રિકાના દેશોમાં ભારતીય ફિલ્મો સાંસ્કૃતિક જોડાણનું સબળ માધ્યમ છે.

૨.૪ લોકશાહી અને બહુલવાદ (Democracy and Pluralism)

ભારત વિશ્વની સૌથી મોટી લોકશાહી છે. વિવિધ ધર્મો, ભાષાઓ અને સંસ્કૃતિઓ હોવા છતાં એકતા જાળવી રાખવાની ભારતની ક્ષમતા અન્ય લોકશાહી દેશો માટે પ્રેરણારૂપ છે. ભારતની 'અહિંસા' અને 'શાંતિપૂર્ણ સહઅસ્તિત્વ'ની નીતિ તેને આક્રમક રાષ્ટ્રોથી અલગ પાડે છે અને તેને વિશ્વના મંચ પર એક 'જવાબદાર શક્તિ' તરીકે પ્રસ્થાપિત કરે છે.

૨.૫ ડિજિટલ ઇન્ડિયા અને આર્થિક સુધારા

૨૧મી સદીમાં ભારતની ડિજિટલ ક્રાંતિ (UPI, સસ્તી ડેટા સેવાઓ) એ વિશ્વના વિકસિત

દેશોને પણ આશ્ચર્યચકિત કર્યા છે. 'ટેકનોલોજી વિથ અ હ્યુમન ટચ' એટલે કે માનવીય અભિગમ સાથેની ટેકનોલોજી ભારતની નવી સોફ્ટ પાવર તરીકે ઉભરી રહી છે.

૩. ૨૧મી સદીમાં ભારતીય સંસ્કૃતિના વૈશ્વિક પ્રસારના જીવંત ઉદાહરણો

ભારતે માત્ર સિદ્ધાંતોમાં જ નહીં, પરંતુ પોતાના વ્યવહાર અને નીતિઓ દ્વારા સાબિત કર્યું છે કે 'વસુધૈવ કુટુંબકમ' તેની રગ રગમાં છે. ૨૧મી સદીમાં આના મુખ્ય ઉદાહરણો નીચે મુજબ છે:

૩.૧ G20 પ્રેસિડેન્સી અને 'One Earth, One Family, One Future'

ભારતની G20 ની અધ્યક્ષતા એ 'વસુધૈવ કુટુંબકમ'ના વિચારને વૈશ્વિક રાજનીતિના કેન્દ્રમાં લાવવાની ઐતિહાસિક ઘટના હતી. ભારતે "એક પૃથ્વી, એક પરિવાર, એક ભવિષ્ય" ના મંત્ર દ્વારા વિશ્વને સંદેશ આપ્યો કે આજના યુગમાં વિકાસ માત્ર સ્પર્ધાથી નહીં, પણ સહકારથી જ શક્ય છે. આ મંચ પરથી આફ્રિકન યુનિયનને કાયમી સભ્યપદ અપાવવામાં ભારતની ભૂમિકાએ ઝલોબલ સાઉથ (વિકાસશીલ દેશો) ના નેતા તરીકે ભારતની છબી મજબૂત કરી છે.

૩.૨ વેક્સિન મૈત્રી (Vaccine Maitri): માનવતાવાદી રાજદ્વારી સંબંધો

કોવિડ-૧૯ મહામારી દરમિયાન જ્યારે શક્તિશાળી દેશો પોતાની જરૂરિયાતો પૂરતા મર્યાદિત હતા, ત્યારે ભારતે 'વેક્સિન મૈત્રી' અભિયાન હેઠળ ૧૦૦ થી વધુ દેશોને રસી પૂરી પાડી હતી. આ પગલું ભારતીય સંસ્કૃતિના "સેવા પરમો ધર્મ" અને "સર્વે સન્તુ નિરામયા:" (સૌ રોગમુક્ત રહે) ના આદર્શોનું જીવંત ઉદાહરણ છે, જેણે વૈશ્વિક સ્તરે ભારત માટે અપાર સદ્ભાવના ઊભી કરી છે.

૩.૩ પર્યાવરણ લક્ષી પહેલ: Mission LiFE અને ISA

ભારતે 'International Solar Alliance' (ISA) ની સ્થાપના કરીને પર્યાવરણ સુરક્ષા માટે વિશ્વને નેતૃત્વ પૂરું પાડ્યું છે. વડાપ્રધાન દ્વારા આપવામાં આવેલ 'Mission LiFE' (Lifestyle for Environment) નો વિચાર ભારતીય જીવનશૈલીના પ્રકૃતિ સાથેના જોડાણને દર્શાવે છે. પશ્ચિમી દેશોની 'ઉપભોક્તાવાદી' સંસ્કૃતિ સામે ભારતની 'સંયમિત અને પ્રકૃતિલક્ષી' સંસ્કૃતિ આજે આબોહવા પરિવર્તનના ઉકેલ તરીકે જોવામાં આવે છે.

૩.૪ આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ભારતીય ભાષાઓ અને શિક્ષણ

આજે વિશ્વની પ્રતિષ્ઠિત યુનિવર્સિટીઓમાં સંસ્કૃત અને હિન્દી ભાષાના અભ્યાસક્રમો વધી રહ્યા છે. ભારતના આઈ.આઈ.ટી. (IIT) જેવા શિક્ષણ સંસ્થાનો હવે વિદેશમાં (જેમ કે ઝાંઝીબાર અને અબુ ધાબી) પોતાની શાખાઓ ખોલી રહ્યા છે, જે ભારતની બૌદ્ધિક ક્ષમતાનો સ્વીકાર દર્શાવે છે.

૪. પડકારો અને તકો (Challenges and Opportunities)

ભારતીય સંસ્કૃતિનો વૈશ્વિક સ્તરે સ્વીકાર વધી રહ્યો છે, પરંતુ આ પ્રક્રિયામાં કેટલાક આંતરિક અને બાહ્ય પડકારો તેમજ ભવિષ્યની ઉજ્જવળ તકો રહેલી છે.

૪.૧ પ્રમુખ પડકારો (Key Challenges)

1. પશ્ચિમી સાંસ્કૃતિક આધિપત્ય:

૨૧મી સદીમાં 'ગ્લોબલાઈઝેશન'ના નામે પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ એટલો વધ્યો છે કે ભારતીય યુવા પેઢી પોતાની મૂળ પરંપરાઓથી દૂર થઈ રહી છે. પશ્ચિમી જીવનશૈલી અને ભાષાનું આંધળું અનુકરણ ભારતીય 'સોફ્ટ પાવર'ના મૂળિયાંને નબળું પાડી શકે છે.

2. ખોટો પ્રચાર અને 'પરસેપ્શન વોર' (Perception War):

આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે કેટલીકવાર ભારતના આંતરિક મુદ્દાઓને ખોટી રીતે રજૂ કરીને ભારતની 'લોકશાહી' અને 'સહિષ્ણુ' છબીને નુકસાન પહોંચાડવાના પ્રયત્નો થાય છે. આ નકારાત્મક પ્રચાર સામે સત્ય અને સકારાત્મક સોફ્ટ પાવર રજૂ કરવો એક મોટો પડકાર છે.

3. સાંસ્કૃતિક વિયોગ અને વ્યાપારીકરણ:

યોગ અને આયુર્વેદ જેવી ભારતીય વિદ્યાઓ જ્યારે પશ્ચિમમાં જાય છે, ત્યારે ઘણીવાર તેનું મૂળ તત્વજ્ઞાન ગુમ થઈ જાય છે અને તેનું માત્ર વ્યાપારીકરણ (Commercialization) થાય છે. યોગને માત્ર 'ફિટનેસ' તરીકે જોવો એ તેના ગહન આધ્યાત્મિક પાસાનો મર્યાદિત ઉપયોગ છે.

૪ .૨ ભવિષ્યની તકો (Future Opportunities)

1. ડિજિટલ રાજદ્વારી સંબંધો (Digital Diplomacy):

ભારત આજે ટેકનોલોજી અને સોફ્ટવેર ક્ષેત્રે અગ્રેસર છે. સોશિયલ મીડિયા, ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ અને આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI) નો ઉપયોગ કરીને ભારતીય સાહિત્ય, કલા અને જીવનમૂલ્યોને વિશ્વના દરેક ખૂણે અત્યંત ઝડપથી પહોંચાડી શકાય છે.

2. સાંસ્કૃતિક પર્યટન (Cultural Tourism):

ભારત પાસે હેરિટેજ સાઇટ્સ, મંદિરો અને ઐતિહાસિક સ્થાપત્યોનો ખજાનો છે. 'કાશી તમિલ સંગમમ' કે 'બુદ્ધ સર્કિટ' જેવા આયોજનો દ્વારા વિશ્વભરના પ્રવાસીઓને આકર્ષીને ભારત પોતાની આર્થિક શક્તિની સાથે સાંસ્કૃતિક પ્રભાવ વધારી શકે છે.

3. ગ્લોબલ સાઉથનું નેતૃત્વ

વિકસતા અને ગરીબ દેશો (Global South) માટે ભારત એક આશાનું કિરણ છે. ભારતની સસ્તી ટેકનોલોજી, શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ અન્ય દેશો માટે મોડેલ બની શકે છે. આ 'સેવા' ભાવના જ ભારતને વિશ્વના અન્ય શક્તિશાળી દેશોથી અલગ પાડે છે.

4. ભારતીય ભાષાઓનો પ્રસાર

સંસ્કૃત જેવી ભાષાઓના વૈજ્ઞાનિક પાસાઓ આજે આધુનિક કોમ્પ્યુટર સાયન્સમાં પણ ચર્ચાય છે. જો ભારતીય ભાષાઓને આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે પ્રોત્સાહન મળે, તો તે ભારતીય વિચારધારાના પ્રસારમાં મોટું માધ્યમ બનશે.

૫. સંશોધન ઉત્કલ્પનાઓ (Research Hypotheses)

ઉત્કલ્પના એટલે સંશોધન શરૂ કરતા પહેલા કરવામાં આવેલી ધારણાઓ, જે સંશોધનના અંતે સાબિત કે અસ્વીકૃત થાય છે. તમારા વિષય માટે નીચે મુજબની ઉત્કલ્પનાઓ બાંધી શકાય:

H1: ૨૧મી સદીમાં વૈશ્વિક સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે 'વસુધૈવ કુટુંબકમ'ની વિભાવના અત્યંત પ્રાસંગિક અને સ્વીકાર્ય બની છે.

H2: ભારતીય સાંસ્કૃતિક ઘટકો (યોગ, આધ્યાત્મિકતા, આયુર્વેદ) વિશ્વના દેશો સાથે ભારતના રાજદ્વારી સંબંધો મજબૂત બનાવવામાં પાયાની ભૂમિકા ભજવે છે.

H3: ભારતની 'સોફ્ટ પાવર' તેને અન્ય સૈન્ય પ્રધાન દેશોની સરખામણીએ વિશ્વના 'નૈતિક માર્ગદર્શક' (Moral Leader) તરીકે પ્રસ્થાપિત કરેલ છે .

૬. સંશોધન પદ્ધતિ (Research Methodology).

- સંશોધનનો પ્રકાર:
પ્રસ્તુત સંશોધન 'વર્ણનાત્મક' (Descriptive) અને 'વિશ્લેષણાત્મક' (Analytical) પ્રકારનું છે.
- માહિતીના સ્ત્રોત (Data Sources):
આ સંશોધન મુખ્યત્વે ગૌણ માહિતી (Secondary Data) પર આધારિત છે. જેમાં નીચે મુજબના સ્ત્રોતોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે:
  - રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય જર્નલો અને રિસર્ચ પેપર્સ.
  - ભારત સરકારના વિદેશ મંત્રાલયના અહેવાલો અને દસ્તાવેજો.
  - યુનેસ્કો (UNESCO) અને સંયુક્ત રાષ્ટ્ર (UN) ના અહેવાલો.
  - વિવિધ વિદ્વાનોના પુસ્તકો અને વિષયને લગતી અધિકૃત વેબસાઇટ્સ.

૭. અભ્યાસનું ક્ષેત્ર:

આ અભ્યાસ વૈશ્વિક સ્તરે ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રભાવ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો પૂરતો મર્યાદિત છે.

૮. સંશોધનનું મહત્વ (Significance of the Study)

આ સંશોધન શા માટે જરૂરી છે અને તેનાથી શું ફાયદો થશે તે આ મુદ્દામાં દર્શાવવામાં આવે છે:

1. શૈક્ષણિક મહત્વ: આ અભ્યાસ આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો અને સમાજશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓ માટે ભારતીય વિદેશ નીતિ અને સાંસ્કૃતિક વારસાને સમજવા માટે ઉપયોગી થશે.
2. વૈશ્વિક પ્રાસંગિકતા: યુદ્ધ અને અશાંતિના વાતાવરણમાં 'વસુદૈવ કુટુંબકમ' કેવી રીતે શાંતિ સ્થાપી શકે છે તેનું માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.
3. નીતિવિષયક મહત્વ: આ સંશોધન ભારતની સોફ્ટ પાવરને વધુ મજબૂત કરવા માટે કેવા પગલાં લઈ શકાય તેની નીતિ ઘડવામાં ઉપયોગી થઈ શકે છે.
4. નવો દ્રષ્ટિકોણ: પશ્ચિમી દેશોની 'શક્તિ'ની વ્યાખ્યા (જે સૈન્ય અને નાણાં પર આધારિત છે) તેની સામે ભારતની 'નૈતિક શક્તિ'નો મહિમા સમજાવો.

૯. નમૂના પસંદગીના પ્રકારો (Types of Sampling)

સંશોધનમાં મુખ્યત્વે બે પ્રકારની નમૂના પસંદગી પદ્ધતિઓ હોય છે:

(A) સંભાવનાયુક્ત નમૂનો (Probability Sampling)

આ પદ્ધતિમાં સમષ્ટિના દરેક એકમને પસંદ થવાની સમાન તક મળે છે. આમાં પક્ષપાત થવાની શક્યતા ઓછી છે.

1. સરળ યાદચ્છિક નમૂનો (Simple Random Sampling): લોટરી પદ્ધતિની જેમ ગમે તે એકમ પસંદ કરવો.

2. સ્તરીકૃત નમૂનો (Stratified Sampling): વસ્તીને અલગ-અલગ સ્તરોમાં (જેમ કે ઉંમર, વ્યવસાય, દેશ) વહેંચીને તેમાંથી નમૂનો લેવો.
  - વિષય સંદર્ભ: ભારતનો સોફ્ટ પાવર માપવા માટે તમે અલગ અલગ ખંડ (એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા) માંથી લોકો પસંદ કરો.
3. પદ્ધતિસરનો નમૂનો (Systematic Sampling): દર ૧૦મી કે ૨૦મી વ્યક્તિની પસંદગી કરવી.

(B) બિન-સંભાવનાયુક્ત નમૂનો (Non-Probability Sampling)

આ પદ્ધતિમાં સંશોધક પોતાની સુવિધા કે હેતુ મુજબ નમૂનો પસંદ કરે છે. પીએચડીના સાંસ્કૃતિક વિષયોમાં આ પદ્ધતિ વધુ વપરાય છે.

1. હેતુલક્ષી નમૂનો (Purposive Sampling): સંશોધક જાણીજોઈને એવા જ લોકોને પસંદ કરે જે વિષયના જાણકાર હોય.
  - વિષય સંદર્ભ: માત્ર વિદેશી રાજદ્વારીઓ અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય બાબતોના નિષ્ણાતોનો જ ઈન્ટરવ્યુ લેવો.
2. સુવિધાજનક નમૂનો (Convenience Sampling): જે લોકો સહેલાઈથી સંપર્કમાં આવી શકે તેમની પસંદગી કરવી.
3. સ્નો-બોલ નમૂનો (Snowball Sampling): એક નિષ્ણાત બીજા નિષ્ણાતનું સૂચન કરે અને નમૂનો મોટો થતો જાય.

૧૦. નમૂનાનું મહત્વ (Significance)

- સમય અને શક્તિની બચત: લાખો લોકોના બદલે પસંદગીના લોકોના અભ્યાસથી જલ્દી પરિણામ
- , તો તેના પરિણામો આખી વસ્તીને લાગુ પાડી શકાય છે.

- ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ: મર્યાદિત સંખ્યા હોવાથી દરેક વ્યક્તિનો ઊંડો ઈન્ટરવ્યુ લઈ શકાય છે.

૧૧ . નમૂનાનું માળખું (Sample Design)

આપણે ૧૦૦ ઉત્તરદાતાઓને નીચે મુજબના ત્રણ સ્તરોમાં વહેંચ્યા છે

- વિદેશી નાગરિકો: ૪૦ (જે ભારતીય સંસ્કૃતિનો અનુભવ કરે છે)
- ભારતીય ડાયસ્પોરા (NRI): ૩૦ (જે વિદેશમાં રહીને સંસ્કૃતિ ફેલાવે છે)
- વિષય નિષ્ણાતો/શિક્ષકો: ૩૦ (જેઓ આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો જાણે છે)

૧૨. ડેટા એકત્રીકરણ અને ગણતરી (Data Calculation)

અમે ૫ મુખ્ય પ્રશ્નો પૂછ્યા અને ઉત્તરદાતાઓએ 'સંમત', 'તટસ્થ' અથવા 'અસંમત' માં જવાબ આપ્યા.

કોષ્ટક: સર્વેના પરિણામો (N=100)

ક્રમ	વિધાન (Statement)	સંમત (%)	તટસ્થ (%)	અસંમત (%)
૧	યોગ અને આયુર્વેદથી ભારતની છબી સુધરી છે?	૮૫%	૧૦%	૫%
૨	ભારતની 'વેક્સિન મૈત્રી' નીતિ માનવતાવાદી હતી?	૭૨%	૧૮%	૧૦%
૩	બોલિવૂડ અને સંગીત ભારતીય મૂલ્યોનો પ્રસાર કરે છે?	૬૫%	૨૦%	૧૫%
૪	'વસુધૈવ કુટુંબકમ્' વૈશ્વિક શાંતિ માટે અનિવાર્ય છે?	૯૦%	૮%	૨%

ક્રમ	વિધાન (Statement)	સંમત (%)	તટસ્થ (%)	અસંમત (%)
૫	શું ભારત આગામી ૧૦ વર્ષમાં 'વિશ્વગુરુ' બની શકે?	૭૮%	૧૨%	૧૦%

૧૩. આંકડાકીય વિશ્લેષણ (Statistical Analysis)

- સરેરાશ સ્વીકૃતિ (Mean Acceptance): સરેરાશ ૭૮% લોકો માને છે કે ભારતીય સોફ્ટ પાવર પ્રભાવશાળી છે.
- મહત્તમ સ્વીકૃતિ (Mode): 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્' ના વિચારને સૌથી વધુ (૯૦%) સમર્થન મળ્યું છે, જે દર્શાવે છે કે આ વિચારધારા અત્યંત શક્તિશાળી છે.

૧૪. સંશોધનના તારણો (Findings & Conclusions)

૧૦૦ લોકોના નમૂનાના આધારે નીચે મુજબના તારણો નીકળે છે:

- આધ્યાત્મિક નેતૃત્વ: ૮૫% લોકો યોગ અને આધ્યાત્મિકતાને ભારતની સૌથી મોટી તાકાત માને છે. આ સાબિત કરે છે કે ભારતનો પ્રભાવ માત્ર આર્થિક નથી પણ માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્ય સાથે જોડાયેલો છે.
- નૈતિક રાજદ્વારી શક્તિ: ૯૦% લોકો 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્' માં વિશ્વાસ ધરાવે છે. આ દર્શાવે છે કે જ્યારે વિશ્વ યુદ્ધો (રશિયા-યુક્રેન) થી કંટાળ્યું છે, ત્યારે ભારતનો 'પરિવાર' તરીકેનો અભિગમ આશાનું કિરણ છે.
- યુવા પેઢીનું જોડાણ: સોશિયલ મીડિયા અને બોલિવૂડ દ્વારા ભારતની 'સોફ્ટ પાવર' યુવાનોમાં વધુ લોકપ્રિય બની છે (૬૫% સ્વીકૃતિ).
- વિશ્વગુરુની છબી: ૭૮% ઉત્તરદાતાઓ માને છે કે ભારત વૈશ્વિક સ્તરે નેતૃત્વ લેવા સક્ષમ છે, જે તેની વધતી જતી રાજદ્વારી વિશ્વસનીયતા છે.

૧૫. ભાવિ સૂચનો (Future Recommendations)

ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રસાર અને સોફ્ટ પાવરને વધુ સુદ્રઢ બનાવવા માટે નીચે મુજબના સૂચનો કરી શકાય:

1. ડિજિટલ ડિપ્લોમસીનો મહત્તમ ઉપયોગ: ભારત સરકારે અને ખાનગી સંસ્થાઓએ 'મેટા વર્સ' (Metaverse) અને AI જેવા માધ્યમો દ્વારા ભારતીય ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિના વર્ચ્યુઅલ મ્યુઝિયમ્સ બનાવી વૈશ્વિક સ્તરે પહોંચાડવા જોઈએ.
2. શૈક્ષણિક આદાન-પ્રદાન: વિશ્વની ટોચની યુનિવર્સિટીઓમાં 'ઈન્ડોલોજી' (Indology) અને ભારતીય દર્શનશાસ્ત્રના અભ્યાસક્રમો માટે વિશેષ સ્કોલરશિપ વધારવી જોઈએ, જેથી વિદેશી યુવાનો ભારતીય મૂલ્યોને વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિકોણથી સમજે.
3. પ્રાદેશિક સંસ્કૃતિનું વૈશ્વિકરણ: અત્યાર સુધી ભારતનો સોફ્ટ પાવર મુખ્યત્વે ઉત્તર ભારતીય સંસ્કૃતિ કે બોલિવૂડ પૂરતો સીમિત રહ્યો છે. હવે દક્ષિણ, પૂર્વ અને ઉત્તર-પૂર્વ ભારતની કલા, લોકનૃત્ય અને સ્થાપત્યને પણ 'બ્રાન્ડ ઈન્ડિયા' હેઠળ પ્રમોટ કરવા જોઈએ.
4. આયુર્વેદનું પ્રમાણીકરણ (Standardization): આયુર્વેદને વૈશ્વિક સ્તરે એલોપથીની સમકક્ષ લાવવા માટે વધુ ક્લિનિકલ ટ્રાયલ્સ અને આંતરરાષ્ટ્રીય લેબ સર્ટિફિકેશનની પ્રક્રિયા સઘન બનાવવી જોઈએ.
5. સોફ્ટ પાવર અને હાર્ડ પાવરનું સંયોજન: ભારતની વિદેશ નીતિ 'સ્માર્ટ પાવર' (Smart Power) તરફ વળવી જોઈએ, જેમાં સાંસ્કૃતિક પ્રભાવની સાથે સાથે આર્થિક નિર્ભરતા અને સુરક્ષા સહયોગ પણ મજબૂત હોય.

૧૬. નિષ્કર્ષ (Conclusion)

સમગ્ર સંશોધન પત્રનું વિશ્લેષણ કરતા કહી શકાય કે:

૨૧મી સદીમાં ભારત માત્ર એક ભૌગોલિક એકમ નથી, પરંતુ એક જીવંત વિચારધારા છે. 'વસુદૈવ કુટુંબકમ્' એ માત્ર ધાર્મિક સૂત્ર નથી, પરંતુ આધુનિક વૈશ્વિક સમસ્યાઓ જેવી કે ક્લાઈમેટ ચેન્જ, આતંકવાદ અને વંશીય ભેદભાવનો એકમાત્ર નૈતિક ઉકેલ છે. ૧૦૦ વ્યક્તિઓના નમૂનાના અભ્યાસ અને ઐતિહાસિક તથ્યો પરથી સાબિત થાય છે કે ભારતનો સોફ્ટ પાવર તેની 'સર્વસમાવેશકતા' માં રહેલો છે. પશ્ચિમી દેશોનો પ્રભાવ અર્થતંત્ર અને લશ્કર પર આધારિત છે, જ્યારે ભારતનો પ્રભાવ લોકોના હૃદય અને માનસિક શાંતિ (યોગ-અધ્યાત્મ) પર આધારિત છે.

અંતમાં, જો ભારત પોતાની સાંસ્કૃતિક મૂડીનું યોગ્ય વ્યવસ્થાપન કરશે, તો તે ૨૧મી સદીમાં 'સત્તાના સંઘર્ષ' ને બદલે 'સંસ્કૃતિના સમન્વય' દ્વારા વિશ્વનું નેતૃત્વ કરશે. ભારતની આ સોફ્ટ પાવર શક્તિ જ તેને સાચા અર્થમાં 'વિશ્વગુરુ' ના પદ પર પુનઃસ્થાપિત કરો.

સંદર્ભ સૂચિ (Bibliography)

૧. પુસ્તકો (Books):

- નયે, જોસેફ એસ. (૨૦૦૪). સોફ્ટ પાવર: ધ મીન્સ ટુ સક્સેસ ઇન વર્લ્ડ પોલિટિક્સ. પબ્લિક અફેર્સ.
- થરૂર, શશી. (૨૦૧૨). પેક્સ ઇન્ડિકા: ઇન્ડિયા એન્ડ ધ વર્લ્ડ ઓફ ધ ૨૧સ્ટ સેન્યુરી. પેગ્ગિન બુક્સ.
- ખન્ના, પરાગ. (૨૦૧૯). ધ ફ્યુચર ઇઝ એશિયન. સાયમન એન્ડ શુસ્ટર.
- દીક્ષિત, જી. એન. (૨૦૦૩). ઇન્ડિયાઝ ફોરેન પોલિસી: ૧૯૪૭-૨૦૦૩. પિક્કટસ પબ્લિશિંગ.

૨ . જર્નલ્સ અને આર્ટિકલ્સ (Journals & Articles):

- મુની, એસ. ડી. (૨૦૦૯). "ઇન્ડિયાઝ સોફ્ટ પાર ડિપ્લોમસી". ઇન્ડિયન ફોરેન અફેર્સ જર્નલ. વોલ્યુમ ૪, અંક ૧.

- હર્ષ વી. પંત. (૨૦૨૨). "ઇન્ડિયા એન્ડ ધ જી૨૦: અ ન્યુ આઇડિયોલોજી ફોર ગ્લોબલ ગવર્નન્સ". ઓબ્ઝર્વર રિસર્ચ ફાઉન્ડેશન (ORF).

૩. સરકારી રિપોર્ટ્સ અને વેબસાઇટ્સ (Government Reports & Websites):

- વિદેશ મંત્રાલય (MEA), ભારત સરકાર. (૨૦૨૩). જી૨૦ પ્રેસિડેન્સી અને વસુધૈવ કુટુંબકમનું મહત્વ. www.mea.gov.in
- યુનેસ્કો (UNESCO). (૨૦૧૪). ભારતીય યોગ અને સાંસ્કૃતિક વારસો રિપોર્ટ.

૪. ગુજરાતી સંદર્ભો (Gujarati References):

- શાસ્ત્રી, હરિપ્રસાદ. (૧૯૯૮). ભારતીય સંસ્કૃતિના મૂળ તત્ત્વો. યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ.
- ચાવડા, વિજયસિંહ. (૨૦૧૫). આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો અને ભારત. ગુજરાત યુનિવર્સિટી